

Дмитро ДАНИЛЮК

А. БАЧИНСЬКИЙ (1732–1809) – ПЕРШИЙ ПРОСВІТИТЕЛЬ ЗАКАРПАТТЯ

*Я віддав Богу життя,
Церкві працю
І серце – народові.*

Про Андрія Бачинського «Церковная газета» в 1857 р. писала так: «Да благословится память его от рода в род и пребудет имя его почитено в народе нашем до позднейшаго поколения его» [1. С. 239]. Справді, вивчення його діяльності переконує в тому, що він відіграв важливу роль у поширенні на Закарпатті просвітницьких ідей у перший період угорського Просвітництва (1770–1820 рр.). Цьому сприяло те, що його діяльність припала на період освіченого абсолютизму Марії Терезії та її сина Йосифа II. При сприянні в духовному житті закарпатських русинів сталися значні зміни, які реально вплинули на зростання національної свідомості. Це – здобуття в 1771 р. греко-католицькою Мукачівською єпархією незалежності (канонізації) від Егерської єпархії латинського обряду, призначення Марією Терезією 5 серпня 1772 р., а через рік поіменування папою Климентом XIV А. Бачинського її єпископом (1773–1809 рр.) [2], його авторитет серед правлячої верхівки Австрії, вміння скористатися основними рисами політики освіченого абсолютизму австрійського двору. Саме ці риси його характеру відбиті у декреті Марії Терезії. У ньому відзначалося: «... маючи ласкаву прихильність до славних, гідних похвали й прийнятих звичаїв, також враховуючи виняткову освіченість і ерудицію, усім милий напрям життя та багатство душі і інші достоїнства нашого вірного і шановного Андрія Бачинського, архidiaкона мукачівської кафедральної церкви уніатів грецького обряду його з наших вірників було на найвищому місці відзначено і прославлено... силою патронатного права нашого королівства... щоб надалі мали названого вище Андрія Бачинського за нашого справжнього і законного і безсумнівного єпископа і прелата, і йому належну почесність і пошану, і покiрність подавали й виявляли, і в усьому підкорялися його юрисдикції» [2]. Цю історичну постать благословіння Боже надихнуло на пробудження творчих сил народу, на виведення його з темряви, створення умов для народження нових сподвижників, які успішно продовжували добрі справи свого наставника. Перші відомості про нього появились у нас в 1990 році [3].

Тож якими праведними ділами розгортав Андрій Федорович Бачинський благородну справу – національно-культурне відродження свого народу? Документи, особливо ті, які опубліковані в останні роки в Словаччині [4. С. 223-241] і в Угорщині [5], свідчать, що він для цього зробив немало. Володіючи глибокими і всебічними знаннями в галузі богословських наук, маючи освіту європейського рівня, він беззастережно сприйняв ідеї Просвітництва, світоглядом якого була віра в досягнення кращого життя шляхом розвитку освіти, культури, виховання любові до власної історії, рідної мови. Цю незаперечну істину він постійно пропагував серед своїх підданих і ретельно слідкував за її реалізацією на місцях, серед простого народу. У одному із своїх послань священикам єпископ роз'яснював: *«На содержание в своем составе ко-го-либо рода и народа не есть большего и крепчайшего союза, нежели содержание природного, отеческого и матерняго своего языка, письма и набоженства»* [5. С. 187]. Для реалізації цього, без сумніву, правильного висновку єпископ зобов'язував священиків на місцях залучати до початкового навчання всіх дітей. Він наказував, щоб *«яко же в парохії тако і в філіалах своїх всі діти, хлопці і дівчата от шість до четырнадцать роков на науку християнскую способных, имена і прізвиська да іспишет и по сему каждой недели в церкви... через зиму же в домі... любовно і с всякою кротостію діти винаучати... котрих родителей чада до науки хибити будут, таковых оскаржити потреба будет»* [5. С. 162]. Причому єпископ домагався, щоб навчання дітей греко-католиків було безкоштовним.

Особливо велика заслуга Андрія Бачинського у захисті рідної «руської» мови – «рущизни», як він її називав. У цьому питанні він чітко слідував заповіту відомого німецького філософа й просвітителя Й. Гердера (1744–1803) про те, що «де мова – там народ, нація». Єпископ добре розумів, що утвердження в чужорідному державному середовищі рідної мови сприяє формуванню національної ідентичності. Тому він особливу увагу приділяв вивченню рідної мови з дитячих років, бо *«рускі отроці ани читати ани писати не знают матерним своїм языком руским»*, а без цього неможливо народові служити, та й сам народ може зійти з політичної сцени. Цю тезу наполегливо роз'яснював священикам, які в той час були самотніми освітянами серед простого народу. У своїх посланнях до них він повчав: *«Історичний досвід, численні приклади переконливо свідчать, що для зміцнення будь-якої народності і нації немає підойми міцнішої та тривкішої, аніж збереження питомої батьківської та материнської мови, писемності та віри. Як тільки який-небудь народ починає соромитися і цуратися рідної мови, писемності та релігії, а відтак і зовсім їх*

забувати, одразу ж починають відбуватися незворотні зміни із самим цим народом, як це показав нам відомий приклад чеського та моравського народу, щодо народу, який одержав східну християнську віру од святих отців Кирила та Мефодія, мав слов'яноруську мову, писемність та віру, але, загубивши усе це, і сам докорінно змінився. Придивіться також до своїх сусідів-одноплемінників: чи не треба би і їм із таких самих причин подбати про те, щоб і їх не спіткала доля переродження. Але чи тільки на інші народи нам треба дивитися? Не втрачай пильності і належно дбай про міць Мукачівської угро-руської єпархії, бо така ж лиха доля може спіткати і тебе, якщо ти занедбаєш батьківщину та материнську мову і писемність: «адже з їхньою втратою загубимо найдавнішого друга і союзника нашого народу і нації» [6. С. 43].

Повчальною для сьогодення є вимога А. Бачинського ще на початку XIX ст. про обов'язкове знання руської мови служителями народу – священиками. Він наказував: *«Так-то догдесден вуходивший латинську школу абсолвент най не посміє пост душпаствыря просити, аж бы из хотьяк високої школы прийшов, кидь не познає и не знає давну, природну русинську науку, без котрої не може яко душпаствырь народу своєму служити»* [5. С. 41-42].

Андрій Федорович підтримав і далі розвинув сповнене почуттям національної гордості гасло свого попередника – письменника-полеміста Михайла Андрелли, проголошене ним ще наприкінці XVII ст.: *«Не по римску глаголю сіє, ани по латині, ани по лютерську, ниже кальвиниским, но языком власным, нашим»*. І в цьому він показував власний приклад, розмовляючи мовою свого народу, чого тоді не дотримувалось чимало високопоставлених духовних осіб. Єпископ уміло викликав спротив мадяризації та латинізації, пишучи свої послання священикам церковнослов'янською мовою і підписуючи їх «АБВ» – першими буквами слов'янського алфавіту, що означало «Андрій Бачинський Владика». І це він робив в умовах неприкритої мовної дискримінації, коли пануючою була латинська мова, яка в гімназіях у 1784 р. була замінена німецькою, а в 1790 р. у всіх школах обов'язковою стала угорська мова, яку 1809 р. знову замінили латинською (до 1867 р.).

Домагаючись розширення сфери вжитку рідної мови, єпископ у жодному разі не применшував роль і значення інших мов. З приводу цього він чітко заявив: *«Отнюдь не возображаю латинского или иных языков науки, токмо абы свое Руское... наипервѣе не оставлять, но в том вынаучити и утвердиться»* [5. С. 148].

Сприймавши тезу Й. Гердера «де мова – там народ, нація», А. Бачинський звернувся і до другого вкрай важливого питання – визначення етнічного походження закарпатських русинів, віднісши їх до східнослов'янського ареалу. У цьому він також багато зробив, реалізуючи зак-

лик М. Андрелли: *«Мы восточницы есме спочатку»*. Будучи на високому щаблі церковної ієрархії і користуючись великим авторитетом у Габсбургів, він, звичайно, чесно служив Угорській державі, але ніколи не забував про етнічну єдність закарпатських русинів зі східними слов'янами. Правильно відзначав угорський дослідник І. Удварі, що при всьому тому *«непосомнівно жиє и говорит у нюм свідомость языково-етничной общности из восточныма славянами, принадлежности заграничных и пудкарпатських Русинув ид єдному коріню»* [5. С. 43].

Під впливом західноєвропейського Просвітництва А. Бачинський правильно вважав розвиток освіти як засіб самозбереження народу. Саме тому докладав значних зусиль для її покращення. З цією метою він у 1778 р. переніс богословську школу з Мукачева до Ужгорода і реорганізував її в духовну семінарію, а через три роки остаточно переніс до Ужгорода і єпископську резиденцію. За його сприяння в Ужгороді у 1793 р. було відкрито учительську семінарію з руською мовою навчання.

Андрій Бачинський активно сприяв молодим русинам у здобутті освіти в навчальних закладах Відня, Будапешта, Трнави. Особливу його увагу привертав Львівський університет, і разом з львівським та перемишльським єпископами звернувся до самого імператора. Прохання було задоволено – 9 березня 1787 р. був виданий декрет про дозвіл викладати окремі предмети в університеті «руською» мовою.

У декреті, зокрема, відзначалося: «Необхідно, звичайно, що поки немає достатньої кількості русинських кандидатів, які володіють русинською мовою, збудувати окремий тимчасовий навчальний заклад з русинської мови» [7. С. 122-123].

Закарпатці – випускники Львівського університету, майбутні вчені, педагоги, державні службовці в Україні і Росії пам'ятали свого наставника. Зокрема, І. Орлай і П. Лодій надсилали на його ім'я з дарчими надписами значну кількість книг, які і нині зберігаються в науковій бібліотеці УжНУ. Одна з них – «Наставлення Любомудрия нравоучительного» німецького філософа Баумейстера, перекладена П. Лодієм руською мовою з таким дарчим надписом: «Сго превосходительству Высокопреосвященнейшему Господину Андрею Бачинскому епископу Мукачевскому... в знак должного Вам благодарствия мною приношаемого».

Розуміючи необхідність розвитку наукових досліджень, він заклав основи єпархіального архіву *«ради беспечнейшаго і достовернейшаго сохранения»* важливих документів з історії *«церквей или парохій, или маестностей их дотычутся»* [5. С. 115]. І ця діяльність єпископа цілком виправдала себе – саме на основі матеріалів єпархіального архіву були здійснені перші кроки на шляху розгортання істо-

ричних досліджень – «Записки з історії Мукачівської єпархії 1772–1776», [8] і започатковано написання історії сіл – «De origine Posessionis Hukliwa. 1784» («Про походження поселення Гукливе») [9]. Поступово документи збирають в окремі збірники.

Особливу увагу А. Бачинський приділяв надходженню книг зі східнослов'янських земель, зокрема такого релігійного і культурно-освітнього центру, як Почаївська лавра (православний монастир у м. Почаєві Кременецького р-ну Тернопільської області). Здійснювати таку роботу було досить небезпечно, оскільки в імперії за нею пильно слідкувала найвища (придворна) комісія книжкової цензури, а в 1781 р. був прийнятий закон про цензуру (Zensur Gesetr), доповнений цензурними правилами 1810 р. [10. С. 76].

Такі дискримінаційні заходи вживалися до всього українського народу з боку іноземних правителів, зокрема польських. Один із них був викладений у такому документі як «Проект іезуита об уничтожении восточного обряда в древних русских краях Польши, который привести в исполнение, некоторые домогались и в Угорщине, изданный года 1717». Один його примірник зберігається в ДАЗО [11], а був опублікований в газеті «Свет» 1870 р. У ньому було накреслено цілий ряд дій, спрямованих на викорінення східного (грецького) обряду, а отже, і рідної мови. В одному з пунктів відкрито давалася вказівка місцевим властям, щоб *«народ украинский, Подольский и Волынский... нужно довести до нищентства и невежества»*, щоб власті *«строго смотрели за тем, чтобы Русския крестьянския дети приучиваемы были не к книгам, но к плугу, сохи, ралу и т. п.»* [12. С. 323], а стосовно міських жителів, *«то и сих нужно довести до нищеты и невежества, чтобы не могли ни деньгами, ни умом помочь себе»* [12. С. 306]. Єзуїти рекомендували вживати таких заходів, *«от чего Русские останутся большими навсегда невеждами, и никто из них не будет иметь в городах ни силы, ни важности»* [12. С. 307].

На ці труднощі сам єпископ вказував: *«Со великим трудом и накладом книги церковныя, иныя даже из Почаева, иныя же из Будина ради дієцесалныя нужды достатचितи усилувахся...»* [5. С. 147]. А. Бачинський виявив велику турботу про поповнення фондів єпископської бібліотеки, і за його вимогою у 1790 р. був укладений каталог книг, з якого видно, що значна їх частина була написана кирилицею і завозилася із українських земель [13]. Він опікувався забезпеченням літературою і бібліотеки Мукачівського монастиря, і в 1781 р. був укладений каталог [14] і список богослужібних книг [15]. У списку обліковано багато видань Києво-Печерської лаври, Ставропігійського братства у Львові, а під № 1 – «Біблія» І. Федорова 1581 р.

На вимогу єпископа ігумен монастиря І. Базилович у 1807 р. інформував його про наявність літератури [16]. Відчуваючи її недостатню

кількість, А. Бачинський письмово звертається до світських і церковних властей з проханням створити кращі умови для забезпечення русинів єпархії богослужбовою літературою. В одному з листів 1776 р. він нагадує, що раніше намагався завезти її із Польщі (українських земель). Однак йому заборонили це робити, а вдома друкарні немає. Він із жалем констатує: *«Це тільки моя така одна єпархія, бо інші мають власні друкарні для людей на їхній рідній мові: у Галичині є львівська, а в Трансільванській – фогараська»*. Тому єпископ просить дозволу *«Щоб обрядові книги... для кафедральної церкви уніатів я зміг забезпечити з Галичини»*. На його думку, це той шлях, яким *«можна йти назустріч потребі знедолених і малоімущих, а також протистояти неосвіченості»* [17]*. Разом з тим, він домагався у властей грошової допомоги для видавничої діяльності [18] та організовував збір коштів серед заможного населення *«в помощь печатания книг»* [19]. Сам єпископ у 1804–1805 рр. видав 5-томну «Біблію» церковнослов'янською мовою. Це також було немалозначним вчинком в умовах, коли в Угорщині державною релігією була католицька. Таку активну культурно-освітню діяльність високо оцінив І. Франко: *«Мукачевский епископ Андрей Бачинский собирает вокруг себя значительное число ученых, содействует распространению грамотности и просвещения среди простого народа, печатанию книг и учебников... Сам епископ Бачинский оставил в рукописи интересные записки, основал в Мукачеве* духовную семинарию и собрал для неё библиотеку старопечатных и рукописных книг, состоящую из 9 000 томов»* [20. С. 123-124]. Авторитет А. Бачинського був настільки великий, що йому запропонували вищу посаду у церковній ієрархії. Керівник митрополичої канцелярії у Львові А. Петрушевич у «Сводной Галицко-Руской летописи (1772–1800 г.)» відзначив: *«1779 г. 8 августа сделано предложение, чтобы Мукачевский епископ Бачинский перенесен был во Львов и поминан митрополитом»* [21. С. 579; 59, С. 46].

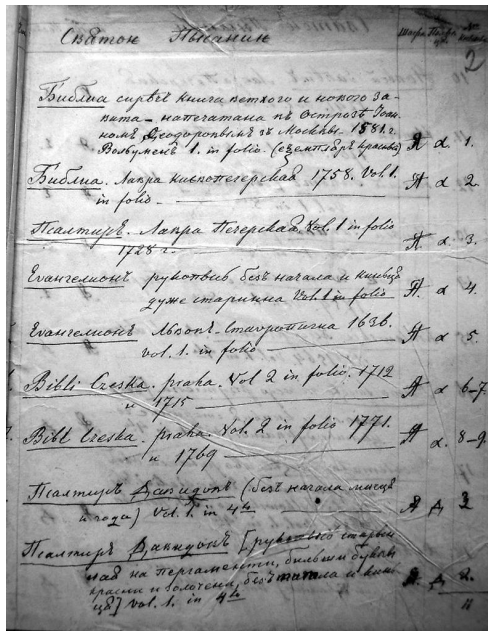
Життя і діяльність А. Бачинського були прикладом для його учнів і послідовників, які високо оцінили його. Відомий закарпатський поет і філософ В. Довгович вже у 1810 р. відзначив, що для нащадків *«владика під ім'ям Великого Андрія буде означати нову добу»*. Історик М. Лучкай вважав, що від його правління *«починається нова епоха»* і дав йому таку характеристику: *«Андрій Бачинський був настільки освіченим і таким знавцем, такої моральної чесноти і такої активності, що зміг подолати і найважчі справи, здобув для себе таку велику любов не тільки в єпархії, але й за межами, як перед усією громадою, так і перед королівськими величностями, що після смерті Іоанна Брадача, мукачівського єпископа, був призначений не лише на єпископську кафедру, але згодом дістав титул високо*

преподобного, власне, таємного радника її величності цісарсько-королівського стану. Під його керівництвом ця єпархія набула нової форми правління, або нового вигляду» [20. С. 269].

Та ця благородна діяльність єпископа була маловідома нашому читачькому загалу. Їй була присвячена єдина стаття Ф. Потушняка (1957 р.) з аналізом деяких його послань [21. С. 152-153], а загальну характеристику подав Я. Штернберг у 1979 р., назвавши його «високоосвіченим діячем, людиною широких горизонтів своєї епохи». Уже в наш час була опублікована частина епістолярної спадщини єпископа [22], чим і поставлений в один ряд з відомими історичними постатями Закарпаття.

Краще діяльність А. Бачинського була оцінена за кордоном. У 1963 р. О. Баран в Канаді опублікував першу розлогу розвідку про єпископа [23]. Згодом словацький вчений А. Шлепєцький опублікував значну частину його послань [4. С. 226-241], а О. Рудловчак справедливо назвала його «видатним просвітителем, який вважається предтечею національного відродження закарпатських українців» [24. С. 7]. І. Мацинський високо оцінив саме цей аспект діяльності А. Бачинського, в «душі якого під попелом уніатської історичної

дійсності горіла українська національна свідомість і належність до східних слов'ян...» [25. С. 33]. Цей важливий висновок підтверджений широкою джерельною базою, виданою окремою книгою угорським вченим Іштваном Удварі. На документальній основі він довів, що саме з іменем А. Бачинського «яжуться пирві прояви народного возроження Русинув... мож го числити предвістителем народного двигання Русинув ХІХ столітія» [5. С. 9]. Він сповна сприйняв ідею німецького просвітителя Й. Гердера про те, що рідна мова – основний компонент існування народу, народності, основний рушій формування національної свідомості.

Уривок із списку давньої літератури на церковнослов'янській мові у бібліотеці Мукачівського монастирякниги в Галичині. 1776 р.

Високо оцінюючи діяльність єпископа А. Бачинського, треба мати на увазі, що вона розвивалася в умовах політики «освіченого абсолютизму». Як відзначає відомий австрійський історик Еріх Цьольнер, завдяки цій політиці у системі шкільної освіти відбулися якісні зміни. Так, за часів Марії Терезії піклування про загальний добробут підданих стало обов'язком держави. Це виявлялося, зокрема, в організації початкової (народної) школи, яка передбачала обов'язкову загальну освіту [26. С. 364]. Правда, на місцях ця настанова натикалася на значний опір з боку землевласників, які боялися втратити робочу силу на селі. Крім того Габсбурги, з метою привернення на свій бік населення новопридбаних українських земель (Галичини і Буковини), лояльно поставилися до греко-католицького духовенства, йдучи на деякі йому поступки. Саме цей фактор відзначала «Церковная газета» в 1857 р.: «Проницательная императрица Мария Терезия, хорошо зная, что ничто не может столь споспешествовать утверждению и распространению Унии, как воздание клиру Церкви Восточной преимуществ, которыми пользовался клир Церкви Западной» і тому вона «много заботилась о возвышении клира Церкви Греческо-Католической, поставив его на равную степень чести и уважения с клиром Церкви Римско-Католической» [1. С. 238]. Немаловажним фактором було і те, що австрійський дім лояльною політикою намагався привернути на свій бік населення західноукраїнських земель, які він придбав за першим поділом Польщі 1772 р. Заслуга єпископа в тому, що зумів скористатися сприятливими умовами задля служіння інтересам народу. Справедливо про нього у 1864 р. сказали, що він «великий русин, составлявший гордость Руси нашей» [27. С. 43]. Помер «великий русин» в Ужгороді. Документом, який зафіксував дату кончини єпископа, є циркуляр протоієрея верховинського округу Михайла Григашія. У ньому відзначено: «*Душа нашої восточної цирьковли, надія Русинув, слава мукачовської єпархії, любений наш отиць, їх ясотность Андрій Бачинський года 1809 новембра 7-го упокои в ся...*» [5. С. 17]. Пізніше, 28 грудня 1809 р. про це з сумом сповістило угорське королівське намісництво у Буді [28]. Андрій Федорович Бачинський перший із єпископів похований в усипальниці під кафедральним собором в Ужгороді.

Авторитет просвітителя був визнаний вже його сучасниками. Так, студент Трнавської семінарії Андрій Вальковський в оді «Возсіяй щастно...» (1807 р.) вік А. Бачинського порівняв з «Сатурна віком», називаючи його «золотим для россов» [29. С. 28]. Поет Василь Довгович побажав: «Щоб мощі владики відпочивали у такому Мавзолєї, на якому має бути напис золотими буквами: «*Тут лежить Бачинський, Зразок віри, Печаль духівництва, Радість роду, Воля народу... і буде жити у віках за свої заслуги!*» [30. С. 185]. В. Довгович засвідчив, що під час урочистого похорону Андрія Бачинського посередині церк-

ви спорудили так званий «Престол Болю, на якому я зробив такі написи». Один із них:

Я віддав Богу життя,
Церквам працю
І серце – народові [30. С. 187].

Аналіз спадщини Андрія Бачинського, на яку першим звернув увагу Ф. Потушняк, частково опублікував А. Шлепецький, а найбільш повно видав І. Удварі, свідчить про велику подвижницьку працю єпископа. У нових дослідженнях вже визнано, що під його опікою греко-католицька церква багато зробила для розвитку освіти, рідної мови, зростання національної самосвідомості закарпатських русинів, збереження їх як народу в чужоземному державному середовищі [31. С. 68]. А тому А. Бачинського цілком справедливо можна вважати першим просвітителем Закарпаття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. *Раковский И.* Биография достопамятных лиц. Андрей Бачинский. Церковная газета. 1857. № 30.1 (13) августа.

2. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО) Ф.151, оп.20. од.зб. 2284. Декрет Марії Терезії про призначення А.Бачинського єпископом Мукачівської єпархії. 1772. 5 серпня (Копія. 1800, 19 березня). ДАЗО, ф. 64, оп. 1, од.зб. 788. Декрет папи Римського Климента XIV про призначення А.Бачинського єпископом Мукачівської єпархії. 1773. - 4 арк.

3. *Данилюк Д.* Не думав про тимчасове добро // Закарпатська правда. 1990. 28 березня.

4. *Шлепецький А.* Мукачівський єпископ Андрій Федорович Бачинський та його послання//Науковий збірник музею української культури у Свиднику.- Пряшів, 1967. Т. 3. С. 223-241.

5. *Удварі І.* Збірка жерел про студії русинського писемства. І. Кириличні убіжники мукачовського єпископа Андрія Бачинського. Ніредьгаза, 2002. - 238 с.

6. Цит. за: *Удварі І.* Народ це мова та віра//Карпатський край. 1991, 24 вересня.

7. *Кревецький І.* Неоправдані докори. До історії т.з. «Руського інституту» («Studium ruthenum») на Львівському університеті // НЗГШ. Львів, 1911. Т. 52. С. 122-123.

8. ДАЗО. Ф. 151. Оп.. 1. Од. зб. 2261. Записки з історії Мукачівського монастиря. 1772-1776. - 17 арк.

9. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Од. зб. 3245. Частина рукопису з історії приходу с. Гукливе і Словенка. 1784. - 4 арк.

10. *Бутрин М.* До історії австрійської цензури // Архіви України, 1970, №5. С. 76-77.

11. ДАЗО. Ф.64. Оп 1. Од . зб. 34. Проект Польського правительства о мерах

- национальных ограничений по отношению к русским, проживающих в Польше. 1717. - 4 арк.
12. Проект Иезуита обь уничтожении восточного обряда в древних русских краях... // Свѣт. 1870. Ч. 38. С. 306-307, 322-323.
13. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 25. Од. зб. 151. Каталог книг бібліотеки єпископа А. Бачинського від 16 червня, 1790 р. - 10 арк.
14. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Од. зб. 950. Каталог церковних книг Мукачівського монастиря. 1781. 7 арк.
15. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Од. зб. 1665. Список давніх церковних книг, що зберігаються в бібліотеці Мукачівського монастиря. 15 арк.
16. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 2. Од. зб. 135. Повідомлення настоятеля Мукачівського монастиря І.Базилевича єпископу про перегляд і складання списку церковно-обрядових книг. 1807. 4 квітня. - 8 арк.
17. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Од. зб. 2491. Лист єпископа А. Бачинського до австрійської імператриці Марії Терезії про надання дозволу на ввезення церковних книг з Галичини. 1776. - 7 арк.
18. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 5. Од. зб. 1757. Прохання А. Бачинського до властей про надання грошової допомоги для видавничої діяльності.
19. *Петрушевич А.* Сводная Галицко-Русская летопись pp. 1772-1800. Р. 579; 59. С. 46.
20. *Лучкай М.* Історія карпатських русинів. Ужгород, 2003. Т. 4. - 328 с.
21. *Потушняк Ф.* Нові матеріали до історії літератури на Закарпатті. (Знайдений рукопис Андрія Бачинського) // Радянське Закарпаття. 1957. № 1. С. 152-153.
22. *Задорожний І.* Єпископ Андрій Бачинський в епістолярній спадщині. Мукачево: Карпатська вежа, 2002. - 64 с.
23. *Баран О.* Єпископ Андрій Бачинський і церковне відродження на Закарпатті. Canada, 1963. - 62 с.
24. *Рудловчак О.* Біля витоків багатоводної ріки. До 200-ліття від дня народження Михайла Лучкай // НЗМУКС. 1990. № 16. С. 7-28.
25. *Мацінський Іван.* Кінець XVIII- перша половина XIXст. та життя і діяльність Василя Довговича. До двохсоті річниці від дня народження(1783-1849) // НЗМУКС. 1982. № 10. С. 23-110.
26. *Цольнер Еріх.* Історія Австрії. (Пер. з нім. Роман Дубасевич, Христина Назаркевич, Анаголій Онишко, Наталя Іваничук. Львів: Літопис, 2001. - 712 с.
27. Животописание А.Ф. Бачинского // Месяцеслов на 1864 г. Ужгород, 1864. С. 38-44.
28. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 25. Од. зб. 314. Розпорядження Угорського намісництва в Буді про смерть і заповіт А. Бачинського. 1809. 28 грудня. - 2 арк.
29. *Рудловчак О.* Хрестоматія Закарпатської української літератури XIX століття. Частина перша. Друге перероблене і доповнене видання. Пряшів, 1990. - 260 с.
30. *Довгович В.* Епікедій на смерть його преосвященства пана Андрія Бачинського єпископа Мукачівського 1810 року // НЗМУКС. 1982. № 10. С. 182-185.
31. *Фенич В.І.* Церква і становлення народної освіти на Закарпатті (кінець XVIII – середина XIX ст.) // Проблеми історії, філософії і літературознавства України. Вип. 1. Ужгород, 1996. С. 28-80.